

палітычная тэорыя • θεωρία της πολιτικής • political theory

Серыя: Палітычная тэорыя

# Палітычная навука

Анталогія класічных тэкстаў

ІНСТЫТУТ ПАЛІТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ



ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА

Мінск–Вільня 2013

Серыя: Палітычная тэорыя

**Навуковы рэдактар:**

Андрэй Казакевіч

**Акадэмічныя кансультанты:**

Павел Баркоўскі, Мікалай Кацук

**Пераклад:**

Сяргей Богдан, Андрэй Валодзькін, Уладзіслаў Іваноў,  
Андрэй Казакевіч, Аляксей Ластоўскі, Лідзія Міхеева, Вадзім Смок,  
Таццяна Чыжова

**Стыль-рэдактура і карэктура:**

Алена Лянкевіч

**Падрыхтоўка да друку:**

Андрэй Асадчы, Лідзія Міхеева, Вадзім Смок, Таццяна Чыжова

**Дызайн вокладкі і макет:**

Ігар Маццюноў

На вокладцы: Чыкагскі ўніверсітэт, дзе ў 1920–1930-х гадах існавала першая сучасная школа палітычнай навукі.

Палітычная навукa. Анталогія класічных тэкстаў: Пераклад з англійскай, французскай, нямецкай / Нав. рэд. А. Казакевіч. Мінск–Вільня, 2012. – 354 с.  
ISBN 978-609-95427-0-6

Анталогія складаецца з перакладаў на беларускую мову тэкстаў, якія зрабілі значны ўплыў на сучаснае даследаванне палітыкі. Прадстаўлены тэксты па гісторыі палітычнай навукі, палітычнай тэорыі, міжнародных адносінах, мадэрнізацыі, працэсах дэмакратызацыі ў сучасным свеце. Усе тэксты перакладзены на беларускую мову ўпершыню. Выданне разлічана на спецыялістаў, выкладчыкаў, студэнтаў сацыяльных і гуманітарных дысцыплін, а таксама ўсіх, хто цікавіцца сучаснай паліталогіяй.

- © Princeton University Press, 1985
- © Oxford University Press, 1998
- © The Regents of the University of California, 1997
- © Gallimard, 1965
- © Massachusetts Institute of Technology, 2003
- © The Council on Foreign Relations, 1993
- © The National Interest, 1993
- © Ronald Inglehart, 1997
- © The Institute “Political Sphere”, 2012

## Сэймур Марцін Ліпсэт

*Сэймур Марцін Ліпсэт (Seymour Martin Lipset)* (1922–2006) – амерыканскі сацыёлаг і палітолаг. Нарадзіўся ў Нью-Ёрку ў сям’і габрэяў, што імігравалі з Расіі. Быў старэйшым навуковым супрацоўнікам Інстытута Гувера, прафесарам публічнай палітыкі ва ўніверсітэце Джорджа Мэйсана. Раней – прафесарам палітычнай навукі і сацыялогіі Стэнфардскага ўніверсітэта, прафесарам кіравання і сацыялогіі Гарвардскага ўніверсітэта. Займаў пасады прэзідэнта Амерыканскай сацыялагічнай асацыяцыі і Амерыканскай асацыяцыі палітычных навук, у розныя часы ўзначальваў і быў сябрам шматлікіх даследчых інстытутаў.

Адзін з найвыбітнейшых тэарэтыкаў дэмакратыі і ўмоваў яе ўсталявання, зрабіў значны ўнёсак у развіццё параўнальнай палітыкі і палітычнай сацыялогіі.

*Асноўныя працы:* *Political Man: The Social Bases of Politics* (Палітычны чалавек: сацыяльныя асновы палітыкі, 1960), *The First New Nation* (Першая новая нацыя, 1963), *The Politics of Unreason: Right Wing Extremism in America* (Палітыка абсурду: правы экстрэмізм у Амерыцы, 1970), *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword* (Амерыканская выключнасць: двухвостры меч, 1996).

*Кніга Сэймура Марціна Ліпсэта* Палітычны чалавек: сацыяльныя асновы палітыкі (1960) – гэта першая сістэматычная спроба тлумачэння прычын, умоваў і наступстваў дэмакратызацыі. Нягледзячы на тое, што пасля яе публікацыі з’явілася мноства блізкіх па тэме даследаванняў, многія высновы і ацэнкі захоўваюць сваё значэнне і да гэтага часу. Прапанаваныя ніжэй вытрымкі з кнігі ўтрымліваюць заснаваны на разглядзе канкрэтных прыкладаў аналіз суадносінаў паміж дэмакратычнымі працэсамі і рознымі аспектамі сацыяльнага і эканамічнага развіцця: узроўнем адукацыі, індустрыялізацыі, урбанізацыі, эканамічнага развіцця, даходаў і г. д.

# Палітычны чалавек: сацыяльныя асновы палітыкі<sup>1</sup>

Сэймур Марцін Ліпсэт

## Эканамічнае развіццё і дэмакратыя

**Д**эмакратыя ў складаным грамадстве можа быць вызначана як палітычныя сістэма, якая падтрымлівае рэгулярныя канстытуцыйныя магчымасці для змены кіроўных чыноўнікаў, і як сацыяльны механізм, які дазваляе як мага большай частцы насельніцтва ўплываць на важныя рашэнні з дапамогай выбараў сярод прэтэндэнтаў на высокія палітычныя пасады (political office).

Напэўна, самае распаўсюджанае абагульненне наконт сувязяў палітычных сістэмаў з іншымі аспектамі грамадства – гэта сувязь дэмакратыі са станам эканамічнага развіцця. Чым больш паспяхова ў эканамічным плане краіна, тым больш шанцаў, што яна будзе падтрымліваць дэмакратыю.

Каб праверыць гэтую гіпотэзу на канкрэтным матэрыяле, я выкарыстаў розныя індэксы эканамічнага развіцця – дабрабыту (wealth), індустрыялізацыі, урбанізацыі і адукацыі – і вылічыў сярэднія паказчыкі для краінаў, якія класіфікуюцца як больш-менш дэмакратычныя ў англасаксонскім свеце і Еўропе, а таксама ў Лацінскай Амерыцы.

У кожным выпадку сярэднія паказчыкі дабрабыту, ступень індустрыялізацыі і ўрбанізацыі, узровень адукацыі нашмат вышэйшыя для дэмакратычных краінаў. Калі б я параўнаў паміж сабой Лацінскую Амерыку і Еўропу, то адрозненні былі б яшчэ большымі.

У якасці галоўных індэксаў для *дабрабыту* выкарыстоўваліся даход на душу насельніцтва, колькасць аўтамабіляў на тысячу чалавек, колькасць лекараў на тысячу чалавек, а таксама колькасць радыёпрыёмнікаў, тэлефонаў і газет на тысячу чалавек. Выразная розніца назіраецца пры кожным падліку. У больш дэмакратычных еўрапейскіх краінах адзін аўтамабіль прыпадае на 17 чалавек, у параўнанні з 143 у менш дэмакратычных краінах. У менш дыктатарскіх

<sup>1</sup> Арыгінальнае выданне: (Lipset, 1981: 33-53). Пры перакладзе быў скарачаны спасылчаны апарат. Для разумення прыведзенай аўтарам інфармацыі трэба памятаць, што кніга была ўпершыню выдадзена ў 1960 годзе. *Заўвага перакладчыка.*

лацінаамерыканскіх краінах адзін аўтамабіль прыпадае на 99 чалавек, у той час як у больш дыктатарскіх – на 274. Групавая розніца ў даходах таксама істотная, пачынаючы ад сярэдняга даходу ў 695 \$ для больш дэмакратычных краінаў Еўропы і заканчваючы 308 \$ для менш дэмакратычных; адпаведная розніца для Лацінскай Амерыкі – ад 171 \$ да 119 \$. Дыяпазоны таксама маюць устойлівы характар, найменшы даход на душу ў кожнай групе фіксуецца ў “менш дэмакратычнай” катэгорыі, а самы высокі – у “больш дэмакратычнай”.

*Індустрыялізацыя*, з якой бяспрэчна звязаныя індэксы дабрабыту, вымяралася праз працэнт працоўных людзей, задзейнічаных у сельскай гаспадарцы, а таксама праз аб’ём спажыванай у краіне “энергіі”, якая выраблялася на продаж (вымяралася ў тонах вугалю на чалавека ў год). Абодва гэтыя індэксы паказваюць устойлівыя вынікі. Сярэдні працэнт працоўных, занятых у сельскай гаспадарцы і сумежных прафесіях, складаў 21% у “больш дэмакратычных” еўрапейскіх краінах і 41% у “менш дэмакратычных”; 52% у “менш дыктатарскіх” лацінаамерыканскіх краінах і 67% – у “больш дыктатарскіх”. Розніца ў спажыванні энергіі таксама ёсць вялікай.

Ступень *урбанізацыі* таксама звязаная з наяўнасцю дэмакратыі. Тры розныя індэксы урбанізацыі даступныя з дадзеных, сабраных Міжнародным даследніцкім цэнтрам урбаністыкі (Берклі, Каліфорнія): працэнт насельніцтва ў населеных пунктах з колькасцю жыхароў больш за 20 тысяч чалавек, у населеных пунктах з больш за 100 тысяч жыхароў, а таксама працэнт насельніцтва, якое жыве ў сталічнай зоне. У абодвух даследаваных рэгіёнах па ўсіх гэтых індэксах больш дэмакратычныя краіны маюць лепшыя паказчыкі, чым менш дэмакратычныя.

Многія мяркуюць, што чым большы ўзровень *адукаванасці* насельніцтва краіны, тым лепшыя шанцы для дэмакратыі, і параўнальныя (comparative) дадзеныя пацвярджаюць гэтае сцверджанне. “Больш дэмакратычныя” краіны ў Еўропе амаль што цалкам пісьменныя: найменшы ўзровень пісьменнасці – 96%; у той час як у “менш дэмакратычных” дзяржавах сярэдні ўзровень – 85%. У Лацінскай Амерыцы розніца існуе паміж сярэднім узроўнем у 74% для “менш дыктатарскіх” краінаў і 46% для “больш дыктатарскіх”. Колькасць навучэнцаў на тысячу жыхароў па ўсіх трох узроўнях адукацыі – пачатковая, сярэдняя, вышэйшая – таксама ўстойліва звязаная са ступенню дэмакратычнасці. Вялікая няроўнасць дэманструецца скрайнімі выпадкамі Гаіці і Злучаных Штатаў. У Гаіці менш дзяцей наведвае пачатковую школу (11 на тысячу чалавек), чым у Злучаных Штатах вучыцца ў каледжах (амаль 18 на тысячу чалавек).

Стасункі паміж адукацыяй і дэмакратыяй вартыя больш сур'эзнага разгляду, паколькі ўся філасофія кіравання разглядала пашырэнне адукаванасці як асноўнае патрабаванне для дэмакратыі. Як пісаў Джэймс Брайс з адмысловай спасылкай на Паўднёвую Амерыку, “адукацыя, калі не робіць з людзей добрых грамадзянаў, прынамсі робіць іх больш прыдатнымі для гэтага” (Brace, 1912: 546). Лічыцца, што адукацыя пашырае светапогляд, дазваляе зразумець патрэбу ў нормах талерантнасці, стрымлівае ад прыхільнасці да экстрэмісцкіх дактрынаў і павялічвае здольнасць выбарцаў рабіць рацыянальны выбар.

Доказ уплыву адукаванасці на дэмакратычнасць нават больш прамы і моцны на ўзроўні індывідуальных паводзінаў унутры адной краіны, чым пры карэляцыях між рознымі краінамі. Дадзеныя, сабраныя інстытутамі (agencies) па даследаванні грамадскай думкі ў выніку апытанняў людзей у розных краінах пра іх меркаванне наконт талерантнасці да апазіцыі, пра іх стаўленне да этнічных ці расавых меншасцяў, пра выбар паміж шматпартыйнай і аднапартыйнай сістэмамі, паказваюць, што самы важны асобны фактар, які адрознівае пра-дэмакратычныя адказы, – гэта адукаванасць. Чым вышэйшы ўзровень адукацыі, тым большая верагоднасць прыхільнасці да дэмакратычных каштоўнасцяў і падтрымкі дэмакратычных практык. Усе рэlevantныя даследаванні сведчаць, што ўзровень адукаванасці больш істотны, чым узровень даходу ці прафесія.

Гэтыя высновы вядуць нас да прадаказання куды больш высокай карэляцыі паміж нацыянальным узроўнем адукаванасці і палітычнай практыкай, чым мы знаходзім у рэчаіснасці. Германія і Францыя – адны з самых адукаваных краінаў у Еўропе, але гэта само па сабе не стабілізавала іх дэмакратычны лад. Але магчыма, што адукацыйны ўзровень гэтых краінаў паслужыў стрымліванню антыдэмакратычных сілаў.

Калі мы не можам сказаць, што “высокі” ўзровень адукаванасці – гэта *дастатковая* ўмова для дэмакратыі, то даступныя сведчанні дазваляюць сцвярджаць, што ён вельмі блізкі да таго, каб быць *неабходнай* умовай. У Лацінскай Амерыцы, дзе да гэтага часу пашыраная непісьменнасць, толькі адна з краінаў, у якой большасць насельніцтва непісьменная, – Бразілія – можа быць уключаная ў групу “больш дэмакратычных” краінаў.

Хоць яны дэманстраваліся паасобку, усе гэтыя аспекты эканамічнага развіцця – індустрыялізацыя, урбанізацыя, дабрабыт і адукаванасць – так цесна ўзаемазвязаныя, што фармуюць адзін галоўны фактар, які палітычна суадносіцца з дэмакратыяй.

Эканамічнае развіццё, якое вядзе да павелічэння даходаў, да большай эканамічнай бяспекі і пашырэння вышэйшай адукацыі, у

значнай ступені вызначае іншую форму “класавай барацьбы”, дазваляючы прадстаўнікам ніжэйшых слаёў насельніцтва развіваць доўгатэрміновыя перспектывы і больш складаныя і паслядоўныя (gradual) палітычныя погляды. Вера ў паступовыя грамадскія рэформы можа быць ідэалогіяй толькі для адносна паспяховых асобаў з ніжэйшага класа. Пераканальны доказ гэтаму можна знайсці ў адносінах паміж нацыянальным даходам і ўзорамі (pattern) палітычных паводзін рабочых у розных краінах, і гэтая карэляцыя яшчэ больш уражвае, калі ўзгадаць шматлікасць іншых культурных, гістарычных і прававых фактараў, якія ўплываюць на палітычнае жыццё дзяржаваў.

У дзвюх самых багатых краінах – Злучаных Штатах і Канадзе – нават не толькі камуністычныя партыі практычна спынілі існаванне, але і сацыялістычныя партыі ніколі не маглі ўсталяваць сябе як важную палітычную сілу. У тых краінах, якія далей ідуць па ўзроўні дабрабыту і маюць узровень даходаў на душу насельніцтва больш за 500\$ на 1949 год (гэта апошні год, на які існуе стандартызаваная статыстыка ААН) – Новай Зеландыі, Швейцарыі, Швецыі, Вялікабрытаніі, Даніі, Аўстраліі, Нарвегіі, Бельгіі, Люксембургу і Галандыі – на левым палітычным флангу дамінуе памяркоўны сацыялізм. Ні ў адной з гэтых краінаў камуністычная партыя не забяспечвала сабе больш за 7%, а рэальная сярэдняя падтрымка камуністычнай партыі складае каля 4%. Калі ўзяць восем еўрапейскіх краінаў – Францыю, Ісландыю, Чэхаславакію, Фінляндыю, Заходнюю Германію, Венгрыю, Італію і Аўстрыю, якія мелі ўзровень даходу на душу насельніцтва менш за 500 \$ на 1949 год і ў якіх адбыліся як мінімум адны пасляваенныя дэмакратычныя выбары, дзе маглі супернічаць камуністычныя і некамуністычныя партыі, то камуністычная партыя набірала больш за 16% у шасці з гэтых краінаў, з агульным сярэднім паказчыкам большым за 20% у групе з васьмі гэтых краінаў. Дзве краіны з нізкім узроўнем даходу, у якіх пазіцыі камуністаў слабыя, – Германія і Аўстрыя – мелі непасрэдна досвед савецкай акупацыі.

Левы экстрэмізм таксама дамінуе ў палітычных дзеяннях рабочага класа ў дзвюх еўрапейскіх дзяржавах, якія належаць да групы краінаў з узроўнем даходу, меншым за 500 \$ – Іспаніі і Грэцыі. У Іспаніі да ўсталявання ўлады Франка анархізм і левы сацыялізм былі значна мацнейшымі, чым памяркоўны сацыялізм; тады як у Грэцыі, дзе ўзровень даходаў быў толькі 128 \$ у 1949 годзе, камуністы заўсёды былі мацнейшымі, чым сацыялісты, і альянс з блізкімі партыямі забяспечвае ім вялікую долю галасоў у апошнія гады.

Супрацьлеглая ўзаемасувязь паміж нацыянальным эканамічным развіццём (у адлюстраванні праз узровень даходаў на чалаве-

ка) і сілай камуністаў і іншых экстрэмісцкіх групаў сярод заходніх дзяржаваў, відавочна, больш моцная, чым карэляцыі паміж іншымі нацыянальнымі пераменнымі, такімі як рэлігійныя ці этнічныя фактары. Дзве з найбяднейшых краінаў з моцнымі камуністычнымі рухамі – Ісландыя і Фінляндыя – скандынаўскія і лютэранскія. Сярод каталіцкіх дзяржаваў Еўропы ўсе бедныя (за выключэннем Аўстрыі) маюць вялікія камуністычныя ці анархісцкія рухі. У двух самых багатых каталіцкіх дэмакратычных дзяржавах – Бельгіі і Люксембургу – зусім няшмат камуністаў. Хоць на французскі і італьянскі кантоны Швейцарыі моцна ўплывае культурнае жыццё Францыі і Італіі, у гэтых кантонах амаль няма камуністаў сярод рабочых, якія жывуць у адной з найбагацейшых краінаў Еўропы.

Сувязь паміж нізкімі даходамі і нарастаннем істотнай незадаволенасці, якая забяспечвае сацыяльны базіс для палітычнага экстрэмізму, пацвярджаецца нядаўнімі параўнальнымі апытаннямі грамадскай думкі ў дзевяці краінах. У гэтых краінах пачуццё асабістай бяспекі карэлюе з узроўнем даходаў (0,45) і ўзроўнем даступнасці прадуктаў харчавання (0,55). Калі задаволенасць сваёй краінай, якая вымяраецца праз адказы на пытанне: “Якая краіна свету дае вам лепшыя шанцы весці той лад жыцця, які вам падабаецца?”, выкарыстаць як індэкс для велічыні незадаволенасці ў дзяржаве, то сувязь з эканамічным развіццём робіцца яшчэ больш яўнай. Па выніках даследавання, парадкавая карэляцыя паміж узроўнем даходаў на душу насельніцтва і ступенню задаволенасці ўласнай краінай складае 0,74.

Гэта не азначае, што эканамічныя цяжкасці ці бедната самі па сабе ёсць галоўнай прычынай для экстрэмізму. Існуе шмат доказаў для падтрымкі аргумента, што стабільная беднасць у сітуацыі, калі індывіды не маюць магчымасцяў для зменаў, выклікае нішто іншае як кансерватызм. Індывіды, чый жыццёвы досвед будзе значна абмяжоўваць камунікацыю і пакідаць узаемадзеянні з іншымі людзьмі на тым жа узроўні, пры аднолькавых іншых умовах будуць больш кансерватыўнымі, чым тыя людзі, якія могуць быць багацейшымі, але бачаць магчымасці для забеспячэння лепшага ладу жыцця. Дынаміка ў сітуацыі ўзнікае тады, калі выяўляюцца магчымасці для лепшага ладу жыцця, а не калі проста існуе беднасць. Як гэта пранікліва выказаў Карл Маркс: “Дом можа быць большым ці меншым; але пакуль іншыя дамы ў наваколлі будуць такімі ж малымі, гэта будзе задавальняць яго жыхароў. Але як толькі побач уздымаецца палац, маленькі дом сціскаецца да халупы” (Маркс, 1933: 268-269).

З развіццём новых сродкаў камунікацыі і перамяшчэння, як унутры, так і паміж краінамі, змяншаецца імавернасць сустрэць бедныя



групы насельніцтва, ізаляваныя ад ведаў пра лепшы лад жыцця, ці якія не ўсведамляюць магчымасці паляпшэння сваіх умоваў. Асабліва гэта датычыць гарадскіх абласцей заходняга свету. Можна чакаць, што такая стабільная бедната будзе знойдзена толькі ў традыцыйных (tradition-dominated) грамадствах.

Паколькі пазіцыя ў стратыфікацыйнай сістэме заўсёды адносна і наяўнасць альбо адсутнасць чагосьці (deprivation) адчуваюцца ў параўнанні з іншымі людзьмі, то не мусіць здзіўляць тое, што ніжэйшыя класы ва ўсіх краінах, незалежна ад дабрабыту самой краіны, паказваюць розныя знакі абуранасці супраць наяўнага размеркавання ўзнагародаў праз падтрымку палітычных партыяў і іншых арганізацыяў, якія абараняюць іншыя формы такога размеркавання. Той факт, што ў бяднейшых краінах гэтыя палітычныя партыі набываюць больш экстрэмісцкую і радыкальную форму, магчыма, больш звязаны з вышэйшай ступенню няроўнасці ў такіх краінах, чым з тым, што бедныя насамрэч бяднейшыя ў абсалютных памерах. Кампаратыўнае даследаванне размеркавання дабрабыту, зробленае ААН, “дазваляе зрабіць выснову, што багацейшая частка насельніцтва (самыя багатыя пяць-дзесяць людзей у краіне і гэтак далей) у сукупнасці атрымлівае большую долю агульнага даходу ў менш развітых, чым у больш развітых краінах” (United Nations, 1952: 132-133). Інтэрвал паміж даходамі прафесійнага і паўпрафесійнага персаналу з аднаго боку і звычайнымі рабочымі з другога боку значна шырэйшы ў бяднейшых краінах, чым у багацейшых. Сярод работнікаў фізічнай працы “існуе большае разыходжанне паміж кваліфікаванымі і некваліфікаванымі рабочымі ў менш развітых краінах. Для кантрасту, прынамсі ў некалькіх развітых краінах, агульны рост нацыянальнага даходу паспрыяў працэсу ўраўнавання... не столькі праз змяншэнне даходаў адносна багатых, колькі праз хуткі рост даходаў адносна бедных” (United Nations, 1952: 132-133).

Размеркаванне спажывецкіх тавараў таксама імкнецца да большай справядлівасці, калі ўзрастае агульнанацыянальны даход. Чым багацейшая краіна, тым большая частка насельніцтва валодае аўтамабілямі, тэлефонамі, ваннамі, лядоўнямі і гэтак далей. Там, дзе не стае тавараў, іх падзел будзе непазбежна менш справядлівым, чым у краіне, дзе іх з лішкам. Напрыклад, колькасць людзей, якія могуць сабе дазволіць аўтамабілі, пральныя машыны, прыстойнае жылло, тэлефоны, добрае адзенне ці могуць вучыць сваіх дзяцей у вышэйшай школе ці каледжы, да гэтага часу рэпрэзентуе толькі невялікую меншасць насельніцтва ў многіх еўрапейскіх краінах. Вялікі нацыянальны дабрабыт Злучаных Штатаў і Канады, нават – у мен-

шай ступені – Аўстраліі ці Швецыі, азначае, што паміж стандартамі жыцця сумежных класаў – адносна меншае адрозненне і што нават класы, якія далёка ўнізе ў сацыяльнай структуры, будуць насалоджвацца прыблізна тымі ж спажывецкімі ўзорамі (патэрнамі) паводзінаў, у адрозненне ад падобных класаў у Паўднёва-Усходняй Еўропе. Для жыхара Паўднёвай Еўропы, і яшчэ ў большай ступені для жыхара “неразвітой” краіны, сацыяльная стратыфікацыя характарызуецца значна большай розніцай паміж ладамі жыцця, з зусім невялікім агульным наборам тавараў, якімі валодаюць альбо могуць сабе дазволіць набыць розныя сацыяльныя слаі. Таму можна меркаваць, што чым больш багатая краіна, тым менш нізкі статус будзе ўспрымацца як галоўная крыніца дэпрывацыі.

Павелічэнне дабрабыту і адукаванасці таксама службыць дэмакратыі праз большую адкрытасць ніжэйшых класаў да перакрываваемых уплываў, якія змяняюць іх абавязанасць існым ідэалогіям і робяць іх менш прыхільнымі да экстрэмісцкіх ідэалогій. Ажыццяўленне гэтага працэсу я буду абмяркоўваць больш дэталёва ў наступнай главе, але тут заўважу, што гэта азначае ўключэнне гэтых слаёў у інтэграваную нацыянальную культуру, якая адрозніваецца ад ізаляванай культуры ніжэйшага класа.

Маркс верыў, што пралетарыят ёсць рэвалюцыйнай сілай, паколькі яму няма чаго губляць, апроч сваіх ланцугоў, і таму ён можа перамагчы ва ўсім свеце. Але Таквіль пераказаў і трансфармаваў словы Маркса яшчэ да таго, як сам Маркс выказаў сваю думку. Аналізуючы прычыны падтрымкі ніжэйшым класам амерыканскай сістэмы, ён заўважыў, што “толькі тыя, каму няма чаго губляць, здольныя на мяцеж” (Tocqueville, 1945: 258).

Павелічэнне багацця таксама ўплывае і на палітычную ролю сярэдняга класа праз змену абрысаў стратыфікацыйнай структуры ад выцягнутай піраміды з вялікім падмуркам ніжэйшага класа да дыямента з узрослым сярэднім класам. Вялікі сярэдні клас змякчае канфлікты праз узнагароджанне памяркоўных і дэмакратычных партыяў і пакаранне экстрэмісцкіх групаў.

Палітычныя каштоўнасці і стыль вышэйшага класа таксама звязаныя з нацыянальнымі даходамі. Чым бяднейшая краіна і ніжэйшы абсалютны стандарт жыцця ніжэйшых класаў, тым больш спакусы для вышэйшых слаёў лічыць плебеямі і прыроджана непаўнавартаснымі тых, хто ўнізе, лічыць іх ніжэйшай кастай па-за межамі чалавечага грамадства. Рэзкае адрозненне ў стылі жыцця паміж тымі, хто наверху, і тымі, хто ўнізе, робіць гэта псіхалагічна неабходным. У выніку вышэйшыя слаі ў такой сітуацыі імкнуцца ставіцца да палітычных

правоў ніжэйшых слаёў, асабліва да права ўдзелу ў падзеле ўлады, як да абсурдных і амаральных па сваёй сутнасці. Вышэйшыя слаі не толькі супраціўляюцца дэмакратыі; іх часцяком пагардлівыя палітычныя паводзіны служаць узмацненню экстрэмісцкіх рэакцыяў часткі ніжэйшых класаў.

Агульны ўзровень даходаў у дзяржаве таксама ўплывае на яе ўспрымальнасць да дэмакратычных нормаў. Калі ў краіне дастаткова багацця і таму няма асаблівых адрозненняў у яго пераразмеркаванні, то тады лягчэй прыняць ідэю, што не так ужо істотна, у каго ўлада. Але калі страта вышэйшых пасадаў азначае сур'ёзныя страты для галоўных палітычных групаў, то яны будуць намагацца захаваць ці зберагчы гэтыя пасады любымі магчымымі сродкамі. Вызначаны ўзровень нацыянальнага дабрабыту таксама неабходны для забеспячэння канкурэнтнай дзяржаўнай службы. Чым бяднейшая краіна, тым большы націск робіцца на непатызм – падтрымку клана і сяброў. І гэта ў сваю чаргу змяншае магчымасці для стварэння эфектыўнай бюракратыі, якой патрабуе сучасная дэмакратычная дзяржава.

Пасярэдніцкія арганізацыі, якія дзейнічаюць як крыніцы для ўраўнаважання ўлады, таксама падаюцца падобным жа чынам звязанымі з нацыянальным дабрабытам. Таквіль і іншыя прадстаўнікі тэорыі “масавага грамадства” даказвалі, што краіна без мноства арганізацыяў, адносна незалежных ад цэнтральнай улады дзяржавы, маюць высокі дыктатарскі і рэвалюцыйны патэнцыял. Такія арганізацыі выконваюць набор функцыяў: яны перашкаджаюць панаванню над усімі палітычнымі рэсурсамі дзяржавы або любой адзінай крыніцы асабістай улады; яны ёсць крыніцай для новых поглядаў; яны могуць быць сродкамі перадачы ідэяў, асабліва апазіцыйных, больш шырокай частцы грамадзянаў; яны трэніруюць палітычныя навыкі і такім чынам дапамагаюць расці ўзроўню зацікаўленасці і ўдзелу ў палітыцы. Хоць і няма надзейных дадзеных пра сувязь паміж нацыянальнымі мадэлямі (patterns) добраахвотных арганізацыяў і нацыянальнымі палітычнымі сістэмамі, вынікі даследаванняў індывідуальных паводзінаў дэманструюць, што незалежна ад іншых фактараў людзі, якія належаць да асацыяцыяў, больш схільныя даваць прадэмакратычныя адказы на пытанні датычна талерантнасці і партыйных сістэмаў, а таксама галасаваць ці актыўна ўдзельнічаць у палітыцы. Паколькі чым больш паспяховы і лепш адукаваны чалавек, тым большая верагоднасць яго прыналежнасці да добраахвотных арганізацыяў, то схільнасць да фармавання такіх групаў падаецца функцыяй узроўню даходаў і магчымасцяў бавіць вольны час унутры гэтых краінаў.

Відавочна, што абмеркаваныя тут умовы, звязаныя са стабільнай дэмакратыяй, найлягчэй знайсці ў краінах Паўночна-Заходняй Еўропы і іх англамоўных нашчадкаў у Амерыцы і Акіяніі; мяркуецца, сярод іншых і Вэберам, што дэмакратыя і капіталізм разам узніклі ў гэтым рэгіёне ў выніку гістарычна ўнікальнай паслядоўнасці (concatenation) элементаў. Капіталістычнае эканамічнае развіццё, згодна з галоўным аргументам, мела найвялікшыя магчымасці ў пратэстанцкім грамадстве і стварыла бюргерскі клас, чыё існаванне было як каталізатарам, так і неабходнай умовай для дэмакратыі. Пратэстанцкі акцэнт на індывідуальную адказнасць паспрыяў паўстаўанню дэмакратычных каштоўнасцяў у гэтых краінах і прывёў да альянсу бюргераў і трона, які захаваў манархію і пашырыў прымальнасць дэмакратыі сярод кансерватыўных слаёў. Можна паставіць пад пытанне, што было першасным з гэтых аспектаў ва ўзаемазвязанай скупнасці (cluster) эканамічнага развіцця, пратэстантызму, манархіі, паступовага палітычнага развіцця, легітымнасці і дэмакратыі, але фактам застаецца тое, што гэтая скупнасць непадзельная.

#### Літаратура, якая згадваецца ў тэксце:

1. Bryce, James (1912). *South America: Observations and Impressions*. New York: Macmillan.
2. De Tocqueville, Alexis (1945). *Democracy in America*, Vol. I. New York: Alfred A. Knopf, Vintage ed.
3. Lipset, Seymour Martin (1981). *Political Man: The Social Bases of Politics*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
4. Marx, Karl (1933). "Wage-Labor and Capital," in *Selected Works*, Vol. I. New York: International Publishers.
5. *United Nations Preliminary Report on the World Social Situation* (1952). New York.